

Szemben velem jön a múlt

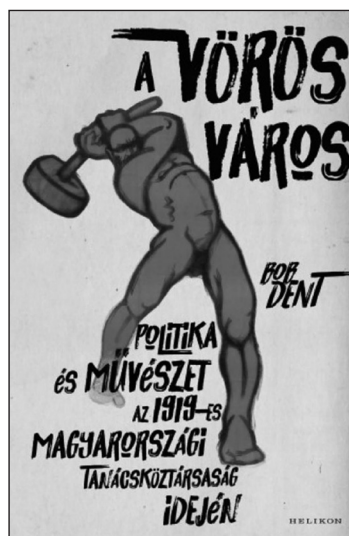
Bob Dent: *A vörös város. Politika és művészet az 1919-es magyarországi Tanácsköztársaság idején.* Ford. Konok Péter. Budapest, Helikon, 2019. 405.

*Szemben velem jön a múlt:
nem volt ilyen bonyolult.*

Mesterházi Mónika: Törmelékek

Különös könyv Bob Dent kötete a magyarországi Tanácsköztársaság kultúrájáról (kulturpolitikájáról, művészetéről, propagandájáról stb. – ki tudná pontosan szétszálazni az egybeolvadó, pulzáló halmazok, részhalmazok, metszetek, belefoglalások és kívülállások állandóan változó szövevényét). Először is, nehéz eldönteni, hogy mit is olvas az olvasó: precíz szaktörténeti munkát, klasszikus angolszász esszét, újságírói beszámolót, vagy a mára kikacsintó, dokumentarista eszközökkel dolgozó példabeszédet? Van benne ez is, az is – a szakterületet (mondjuk így) ismerő történészként és a kötet fordítójaként is többször belefutottam (újra és újra átértékelve magamban a szöveget) abba az alapvetően nyelvi problémába, hogy miként, milyen hangulatban próbáljam interpretálni a szerző szabatos, mégis derűs angolját, ami meglehetősen messze esik a szaktudományos zsargontól, de nem megy bele abba a didaktikusan fecsegő beszédmódba sem, amit – némi lenézéssel – sokan előszeretettel „népszerű ismeretterjesztésnek” neveznek.

Különös könyv Bob Dent kötete azért is, mert egy benne élő kívülálló mesél nekünk, úgymond, a saját történelmükről. Annak is egy olyan periódusáról, amelynek narratívái egy immár évszázados történetpolitikai háborúskodás lövészárkai-ba dermedtek. E háború reguláris csapatai (a mindenkori hivatásos történészek) és különféle irreguláris, paramilitáris különítményei, önjelölt betyárjai és mindenféle hadfiai és -leányai azon viaskodnak, hogy „a forradalmak” (1918–1919) egyáltalán beleillenek-e a „magyar történelem” című felnőttmese keretei közé, netán külön történetet (vagy ellentörténetet) jelentenek-e. Ám Bob Dent, az évtizedek óta Magyarországon élő, magyarul jól beszélő brit újságíró-történész (aki egyszerre egyszemélyes reguláris és irreguláris szabadcsapat) megteheti, hogy egyszerűen nem foglalkozik ezzel a problémával. És meg is teszi. Feltűnően üdítő, hogy nem akar választ adni nemzeti sorskérdéseinkre – ő történetet ír, nem politikai

eredetmítoszokat, és éppen benne élő kívülállóként megengedheti, meg is engedi magának, hogy sem szocializációs, sem pedig egzisztenciális okokból ne csatlakozzon egyik szekértáborhoz sem.

És különös könyv Bob Dent kötete azért is, mert mindez nem eredményez valamiféle távolságtartó, pozitivista pózt, főleg nem azt a diszkréten hűvös lesajnálást, amit a tárgyát messzebről szemlélő kutatóknál néha tapasztalunk. Dent, hogy úgy mondjam, alaposan rányomja személyes bélyegét saját szövegére, a megfigyelő befolyásolja a kísérletet – ám ez nem az általunk megszokott koordinációs rendszerben történik, sokkal inkább az általános téma iránti heves érdeklődésből ered. Dent úgy lehet baloldali, ahogy mifelénk nem megszokott: egyfajta mérsékelt anarchistaként (ha úgy tetszik, egy mozgalomtörténeti képzavarral élve anarcho-szociáldemokrataként) kifejezetten rokonszenvezik a Tanácsköztársaság mögött álló történelmi hajtóerővel, a proletariátus és az emberi szellem emancipációjával. Ugyanakkor éles kritikával utasítja el a megmerevedő etatizmust, a cezaromániát, a diktatórikus intézkedéseket, a képmutatást – vagyis mindazt, amit mi, a „létező szocializmust” megszenvedett Kelet-Európában hajlamosak vagyunk elkerülhetetlennek tekinteni, eleve azt feltételezni, hogy az előbbiből óhatatlanul az utóbbi következik, hogy a forradalmak mindenképpen felfalják saját gyermekeiket és mindent maguk körül. Talán baloldali humanistának nevezhetnénk ezt a megközelítést, ahol a baloldaliság (némi régies, pre-posztmodern újbalossággal fűszerezve) éppen ahumanizmusból ered – logikusan, de a mi történeti éghajlatunk alatt némileg szokatlan módon (pedig bizony voltak ennek előképei, elég csak Szabó Ervinre gondolni, csak azután ezek az irányok – részben éppen a Tanácsköztársaság és annak bukása miatt – leblokkolódtak).

Bob Dent a Tanácsköztársaság korszakának (illetve részben a köztársasági periódusnak) a tágan vett kulturális életét vizsgálja. Nem elsőként és egyetlenként, természetesen, és bár alighanem mindenki fog a kötetben számára új történeteket, meglepő aspektusokat és összefüggéseket találni, nem tesz világrengető felfedezéseket. Viszonylag kevés levéltári forrást használ, sokkal inkább a korabeli sajtóra, megjelent, vagy az egykori Párttörténeti Intézet számára készült memoárokra, korábbi szakmunkákra, vagy éppen az Akadémiai Kiadó és a Kossuth Könyvkiadó által az 1960-as években kiadott irdatlan forrásszemelvény-gyűjteményekre támaszkodik. Ami izgalmassá teszi, az éppen integráló szemlélete – a rengetegféle forrást és aspektust egybegyűjtve képes logikus, szépen kifejtett, sodró történetet írni, amiben még a szaktörténész is talál újdonságokat: hiszen valójában ki az, aki végigbogarászta volna, mondjuk, a József Farkas által szerkesztett könyvóriásokat, amelyek az 1919-es irodalmi és kulturális élet legobskúrusabb momentumait okadatolták?

A kötet témája bizonyos értelemben a Tanácsköztársaság önreprezentációja. Hogyan látták és ábrázolták az odacsapódó társutasok, az elvi lelkesedők és az elvtelen kiszolgálók? Hiszen – nem különösebben meglepő – az egykorú résztvevők és elszenvedők a saját szempontjaikat keresték benne, avantgárd művészetük lehetőségeit hangsúlyozták, vagy éppen a régi, jó klasszikus formák halálán siránkoztak, a Balatonon nyaraló proletárgyerekeket láttak, vagy a vörösterroristák dülását, a legkülönbélebb okokból lettek a Kommün kritikátlan hozsannázói, kritikus támogatói, óvatos bírálói, vagy éppen nyílt ellenségei. Azonban, ahogy Dent könyvéből

is kiderül, a kultúra világában többségben voltak azok, akik inkább vártak valamit az új világtól, mint azok, akik eleve elvetették azt.

Az egyik legérdekesebb művészeti (és ennél persze sokkal általánosabban társadalmi) probléma az avantgárd („forradalmi”) formabontás és a régi formák új tartalommal való megtöltése (amit majd később „szocialista realizmusnak” fognak nevezni) között húzódó ontológiai törésvonal.

Mikor pár évvel később, az 1920-as évek elején a konstruktivisták és a futuristák, a mindenféle új, forradalmi izmusok hangadói szervezték a május elsejei parádékat Moszkvában (hol volt még ekkor a „Sztálin-barokk”, hol voltak a szocreál izmos, politikai mákonytól elbódult arcú, boldog munkásai és munkásnői!), a menetben kockák, ékek, kontrasztok és dinamikák vonultak, nagy drapériákon lobogott a történelmi tettvág, hatalmas zen-koan objektumok vágták pofon a közízlést, hogy új vágányokra tereljék a gondolatokat. Az avantgárd röpké, lázas ideje volt ez, Berlinben és Moszkvában burjánzott, sikoltott, üvöltött és agitált – a kor két legdemokratikusabb, legvibrálóbb városában, bár tudjuk hová, miféle rettenetbe szédültek nemsokára.

Úgy tűnt akkor, hogy minden lehetséges. Persze, senki sem számított arra a lehetőségre, ami végül bekövetkezett.

A moszkvai tömegben ott állt Ilja Ehrenburg, az ellentmondásosságában is nagy hatású író, ekkor még maga is formabontó művész, európeér, avantgárd bohém. Mellette a régi, cári időkbe ragadt anyóka nézte döbbenet az elvonuló monstruózus objektumokat, és így sivalkodott: „Ezek azt akarják, hogy a Sátánt imádjuk!” Ez is a nép hangja volt – sőt, ez volt a nép hangja. Ez az a dilemma, ami a Tanácsköztársaság idején is újra és újra napirendre került, elmérgesedett: mást gondolt Lukács, és nagyon mást Kassák. Mást hitt Kunfi, és teljesen mást Pogány József (aki amúgy, ez is érdekes, Dent történetében talán a legalávalóbb, legmegvetendőbb szereplőként jelenik meg: a pozíciójával visszaélő, urizáló, félművelt, felkapaszkodott csinovnyik figurájaként, aki az egész világra dühös tehetségtelensége miatt, és a kultúra egyik irányítójának szerepében végre megalázhatja azokat, akik annak idején kivetették maguk közül).

Dent átfogóan bemutatja, hogy miként keveredtek elvont ideák és reálpolitika, az egyes alkotók személyes preferenciái és az állandóan és szeszélyesen változó elvárások, „régis és új”: hogyan gondolkodott a vérgőzös, lángoló forradalmat követelő tinédzser Márai, akiből utóbb az egyik leginkább „polgári” író lett, miként illett a kultúrpolitikába Balázs Béla és a mesepedagógia, vagy éppen miért utalt ki pénzt a Kommün Kosztolányi Dezsőnek, aki Marx-szövegek fordítását ajánlotta fel Lukács Györgynek, illetve Baktay Ervinnek, hogy Káldiasza Sakuntaláját szanszkrit eredetiből – nyilván a vörösdiktatúra támogatására – lefordítsa (holott a Sakuntalának már volt veretes magyar fordítása, amit 1887-ben jelentetett meg a Kisfaludy Társaság, de az nem volt eléggé pontos, mert nem az eredetiből fordították). Ha csupán az utóbbin elgondolkodunk – mi szüksége lehetett a Kommünnek egy szakmailag pontos Sakuntalá-fordításra – rengeteg dolgot megérthetünk az egész ellentmondásból, ami a korszakot meghatározta.

Dent logikusan felépítve sorra veszi a különféle kulturális és művészeti ágazatokat (és iparágakat), elemzi a filmet (a játékfilmeket és a filmhíradókat), a plakátművészetet, az újságírást, a színházat, a zenét és az irodalmat – de a legizgalmasabb

mégis az átfogó kép, ahogy „a 133 nap” párhuzamos kronológiáit bemutatja, a váratlan nyitástól a várható bukásig, miközben egyszerre látjuk az erősödést, a forradalmi elképzelések kirobbanását, az „új utak” keresését, és az elhalást, a bürokratizálódást, a „rég reflexek” átöltözését, a világmegváltó elvek és a személyes érdekek összegabalyodását – miközben „kint”, a külvilágban kérelhetetlenül diktál a nemzetközi politika, folynak a nagyhatalmi játszmák. Dent remekül érzékelteti ezt az egyszerre mámoros és fojtó légkört, a világháború végének és a világforradalmi hullámnak azt az egzisztencialista tandrámáját, amit a korabeli valóság írt, átírt és újraírt.

Hiánypótló munka Dent kötete. És nem igazán azért, amit a – nem túl szerencsésen kiválasztott – méltatásban olvashatunk a fülszövegen Oliver Botától, a Manitobai Egyetem professzorától, miszerint „...számos olyan témát érint, amellyel még soha senki nem foglalkozott egyetlen nyelven sem”. Nemigen találunk a kötetben olyan témát, amit mások ne dolgoztak már volna fel külön tanulmányokban, akár önálló monográfiákban, és nem csak magyarul. Dent könyve abban a szemléletében érdekes, izgalmas és elgondolkodtató, ahogy és amiért ezeket egybegyűjti, ahogy – időnként rafinált álnaivitással, máskor cinikus éleslátással, de mindig a történelem és a történelmet elszenvedők iránti sajátos empátiával – ábrázolja a kultúrának és a politikának azt a viharos kapcsolatát, amit – jobb híján – akár civilizációnak is nevezhetünk. Kevés közhelyesebb fordulat lehet egy recenzióban, mint az, hogy „a szerző tükröt tart elénk”. Pedig Dent valamiképpen ezt teszi. Külsőként, de nem idegenként csempész tükröt a szemünk elé, ami egészen más, mint mikor mi nézünk bele a tükörbe, és arcvonásainkat előre hozzáigazítjuk az általunk elvárt ábrázathoz. A kötet inkább olyan, mintha az utcán sietve véletlenül belenézünk egy tükröződő kirakatba: ilyenek vagyunk, ha nem vagyunk felkészülve hirtelen önmagunkra.

Elgondolkodtató könyv Bob Dent könyve – helyenként (főleg az általános helyzet, vagy éppen a nagypolitikai előzmények leírásában) akár felületesnek is tűnhet. Máskor – például a plakátok elemzésekor – bosszantóan aprólékos. Egészében mégis olyan képet ad, amiről érdemes tovább kérdezni. És – nem túl kellemes élmény – rádöbbenni arra, hogy kérdéseink mindmáig mennyire relevánsak. Ennél pedig egy történelemmel foglalkozó kötetnek talán nincs is szükségére jobb ajánlásra.

Konok Péter